

ВЗАЄМОДІЯ ЦЕРКВИ ТА ПОЛІТИКИ (АНАЛІЗ УГОРСЬКОГО ДОСВІДУ)

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 50(3), с. 23–28

Аналізується угорський досвід взаємодії церкви та політики. Відмічається, що найпоширенішим релігійним напрямом в Угорщині є католицизм, друга за поширеністю релігія — протестантизм. Підкреслюється, що вихідним завданням церковної політики в Угорщині є створення і підтримання такого порядку, за якого церква зможе діяти самостійно, без жодного втручання з боку держави. Водночас у країні існує державне субсидування церков.

Внутрішні чинники життєдіяльності держави істотно впливають на її зовнішню політику. Внутрішньополітичні проблеми створюють небезпечну тенденцію переходу у розряд зовнішньополітичних. Тому так важливо науковцям аналізувати всі аспекти життєдіяльності країни, на цій основі розробляти відповідні рекомендації владним структурам.

Релігія — це сукупність вірувань і віровчень, наявних у суспільстві. Вона охоплює звичаї, обряди, правила життя і поведінку людей тощо. Як суспільний інститут релігія відіграє важливу роль у житті кожної держави. Взаємодія церкви та політики є надзвичайно актуальною темою для України, і тому аналіз угорського досвіду в цій царині, на наш погляд, є цікавим та корисним для нашої держави.

Найпоширенішим релігійним напрямом в Угорщині є католицизм. Католиками, за даними загальнонаціонального перепису 2001 року, вважає себе 5 млн 558 тис. 901 особа, або 54,5 % загального населення країни. Більшість угорського католицького населення належить до латинського обряду, до грекокатоликів себе зарахувало 268 тис. 935 осіб (2,6 % населення).

Друга за поширеністю релігія — протестантизм (головним чином кальвінізм). Про-

тестанти становлять 19,5 % населення країни. Протестантизм з історичних причин поширений на сході країни (особливо в районі Дебрецена), де є найчисленнішою релігією. Більше ніж 90 % угорських протестантів — кальвіністи, лютерани, баптисти та ін.

Серед релігійних меншин — православні (головним чином етнічні серби, румуни, українці та русини), іудеї, мусульмани та ін. Кількість послідовників релігій, що належать до католицизму і протестантизму, не перевищує в сумі 0,5 %. Число атеїстів та агностиків, згідно з даними перепису, — 1 млн 483 тис. 369 осіб (14,5 %). Близько 10 % громадян Угорщини відмовилися відповідати на питання про релігійну належність.

Аналізуючи взаємозв'язки угорської церкви і політики сучасного уряду в Угорщині, ми стикаємося з великими труднощами. До 1948 р. церкви були авторитетними інститутами держави і суспільства. Соціалісти, що прийшли до влади (1948 р.), спочатку прагнули знищити їх, а пізніше використати у своїх цілях. Після 1990 р. курс "християнсько-національної політики" знову поставив на порядок денний використання церкви як інструменту політики. Аналіз нинішньої ситуації сьгоднішніх зв'язків церкви і урядової політики утруднюється передусім тим, що

політична вага церкви в ході її історії за минулі півстоліття не раз значно мінялася, при цьому не слід забувати і про відмінності між окремими церквами, конфесіями.

Труднощі полягають і в тому, що кожна передуюча епоха створювала свою ідеологію, що відповідала політиці, яка проводилася нею, а тому і в оцінках церкви відзначається безліч ідеологічних елементів і упереджень, які мають визначальне значення.

Суперечливі також спогади і досвід людей. Не дивно, що ті, кому особисто або через членів їхніх сімей довелося пережити голокост, не в змозі неупереджено ставитися до тієї ролі, яку в цей період відіграла церква. На мислення ж тих, хто, сподіваючись на звільнення і розвиток суспільства в період з 1948 по 1989 рр., приймав критику діяльності церкви, це так чи інакше впливає, ймовірно, і до цього дня. Не могли залишатися неупередженими і ті, хто піддавалися дискримінації за свою належність до церкви. Таким чином, церква, причетність або непричетність до неї породили і є носіями глибоко укорінених почуттів, які зовсім не слабшають від того, що їх замовчують.

І нарешті труднощі вбачаються і у відсутності належної інформованості. Антицерковна політика соціалістичних десятиліть значною мірою сприяла тому, що державна система інформації (від школи і засобів масової інформації до науки) в цьому відношенні дезінформувала населення. Церкви, своєю чергою, велику частину своєї діяльності намагалися приховати. Це привело до того, що і в наші часи ми маємо дуже непевні, а в окремих випадках навіть помилкові уявлення як про діяльність церкви, так і про її конкретні стосунки з державою, причому це стосується не лише угорської церкви, а й європейської церкви, або церкви навіть усього світу.

Визначимо, які завдання покладені на угорський уряд у зв'язку з визнанням статусу церкви як суспільного інституту і як він вирішував їх досі.

Хто є партнером держави, уряду, тобто що таке церква як така?

Існують такі церкви, які об'єднують більшість віруючих, та: а) з морально-світогляд-

них доктрин виводять приписи щодо повсякденної поведінки; б) навчають, оскільки вони становлять такі цінності і цілі, які повинні служити загальним принципам, що регулюють мислення і поведінку віруючих; в) ці основні принципи необхідно якомога повніше здійснювати в громадській діяльності та у суспільному устрої.

Вихідним завданням церковної політики держави є створення і підтримання такого порядку, за якого церква зможе діяти самостійно, без жодного втручання з боку держави (заборона на втручання держави впливає як з нормативного нейтралітету держави по відношенню до світогляду своїх громадян, так і з особливо декларованого відділення церкви від держави).

У церковній діяльності політичного характеру існують три головних напрями: а) забезпечення і охорона прав віруючих, обумовлених свободою віросповідання, і своєї автономії (тобто нагляд за дотриманням загальних норм, яких можна вимагати від державної політики по відношенню до церкви); б) обумовлена релігійним вченням роль представника інтересів окремих нужденних груп, наприклад, соціально залежних, багатосімейних, різних меншин, у тому числі і національних, а також осіб, які відмовляються від несення військової повинності з релігійних міркувань (функція "громадського адвоката" насправді є політичним захистом прав, і її не можна змішувати з каритативною діяльністю); в) виявлення та відстоювання конкретних норм "суспільного блага" і "суспільної справедливості" (утлумачених у світлі релігійного вчення), тобто критичний і соціотехнічний підхід до суспільної моралі, визначення того, що ж має бути її мірилом.

Спроби вплинути на політику як за змістом, так і за способами втручання можуть бути найрізноманітнішими, але найчастіше вони залишаються в рамках принципових закликів до віруючих, їх мобілізації. Два останніх напрями політичної діяльності церкви не можуть викликати заперечень. Проте якщо ця політична роль церкви не легітимізується ні демократичною підтримкою, ні професіоналізмом (внутрішніми закономірностями її як

сфери суспільного життя), то виникає низка питань. Однак автономія церкви — це внутрішня незалежність її як колективу, інституту. Якщо автономна церква “включається” в політику (хоча б тільки шляхом принципових заяв), то вона не може вимагати жодних пільг, ніякого особливого ставлення порівняно з іншими учасниками цієї політики.

Навпаки, участь у політиці супроводжується тим, що і внутрішні справи церкви стають предметом публічного й політичного інтересу, потрапляють під перехресний вогонь суперечок, причому не з чиєсь злої волі, а відповідно до самої природи речей.

Своїм існуванням, легітимністю і автономією церква зобов'язана не державі, оскільки, згідно з цивільним правом, ці основоположні принципи випливають із свобод, що належать кожній людині з моменту її народження. І все-таки держава в інтересах виконання своїх завдань приймає існування церкви до відома, тим самим лише вирішуючи питання про її становлення юридичною особою, але жодним чином не про її існування.

Оскільки церква відокремлена від держави, все це, на перший погляд, не настільки важливо. Церква вільно вирішує, якою їй бути і як юридична особа формує організаційні і правові відносини з державою. Насправді ж багато церков в організаційному плані далеко не єдині і не є неподільними.

По-перше, всі великі угорські церкви є сукупністю супідрядних одиниць здебільшого одного рівня (єпархій, церковних округів тощо), яких координує церковний орган (єпископат, собор, канцелярія головного єпископа і т. д.), де-юре (католицької церкви) чи принаймні де-факто (в протестантській церкві) має дуже обмежену владу. Питанням залишається те, наскільки представницькі повноваження церкви або укладені з нею угоди обов'язкові для її інших посадових осіб і членів. (Не випадково, що католицька церква віддає перевагу закріпленню “основної угоди” з державою у формі конкордату між Ватиканом та згаданим державою, тобто у формі міжнародного юридичного договору [1]. Такий укладений від імені папи договір стає

безумовно обов'язковим для всіх підрозділів, підпорядкованих римо-католицькій та уніатській церкві).

По-друге, хоча церкви і можна уявити як централізовані або з іншої точки зору — ієрархічні організації, однак поряд з вертикальною структурою на різних горизонтальних рівнях існують елементи й одиниці, що володіють більшою або меншою автономією. Так, наприклад, угорське право реєструє чернечі ордени як самостійні юридичні особи. Те саме може стосуватися й інших конфесійних організацій і рухів.

По-третє, все ще не повністю з'ясовано, як далеко поширюються конкретні повноваження керівників церкви. Тут переплітаються різні аспекти: спільність віри і моралі, тобто віровчення; єдина релігійна громада; організаційний порядок; існування церковних інститутів та їх матеріальні справи; професійні питання мирської діяльності церкви та її інститутів тощо. Внутрішні недоліки церковної організації призводять до невизначеності у політичній діяльності церкви і обтяжують відносини держави і церкви.

У світі відомі незліченні ступені та форми поділу церковної і світської влади. Зв'язок між державою і церквою формувалася різноманітними системами інститутів [2]. У значній частині Європи (у Великобританії, Скандинавських країнах, Греції, у багатьох таких малих країнах, як Андорра, Ісландія, Ліхтенштейн і Мальта, а також у багатьох кантонах Швейцарії) щодо правового регулювання, принаймні де-факто (в Туреччині), діє конструкція державної церкви. Відбувається висока ступінь переплетення релігійної та політичної (економічної) організацій. У виграші від цього виявилася, мабуть, та церква держави, яка об'єднувала більшість віруючих. Однак зазначене переплетення обмежує незалежність як церковної, так і політичної влади. У більшості країн, за винятком Греції та Туреччини, останніми роками розвиток відбувається у напрямі розділення держави і церкви.

На будь-який уряд у зв'язку з його політикою щодо церкви лягають три групи завдань. Насамперед необхідно на принциповому

рівні (конституцією, законами) забезпечити свободу, автономію і рівність церков. Варто постійно піклуватися про відповідне тлумачення та гармонійне поєднання цих принципів з іншими галузями суспільного і правового порядку. Все це одночасно правотворча і правороз'яснювальна робота і є політичним завданням урядового рівня. В Угорщині, як відомо, межі цих дій закріплені в Конституції та Законі України “Про свободу совісті і про церкви”. Однак питання про правовий статус церков і у зв'язку з цим характер відносин церкви і держави залишається відкритим. Його не можна вирішити правовим шляхом, він чекає політичного рішення.

Другу групу завдань становить життєве наповнення цих принципів, тобто забезпечення свободи і автономії церкви не тільки в теорії та правових нормах, а й у її практичній діяльності. Можна, звичайно, аргументувати тим, що держава зобов'язана лише надавати можливості, вже після чого від окремих товариств і організацій залежить, як вони скористаються цими можливостями. Проти цього можна заперечити, що раніше держава не тільки обмежувала право церкви, а й присвоювала собі частину її майна, необхідного для життєдіяльності церкви. Забезпечення “свободи” (яка, природно, має на увазі можливість існування), таким чином, вимагає повернення або відшкодування цього майна (або, принаймні, справді життєво необхідної її частки). Ця вимога складається з двох важливих частин: відновлення діяльності церковних установ і матеріальне забезпечення існування і діяльності церкви, де потрібні вагомі політичні рішення.

Закон, чинний нині в зв'язку з церковними установами, постановляє “врегулювати порядок володіння колишньою церковною нерухомістю” [3]. Конкретне виконання закону було пов'язане з багатьма труднощами і суперечностями. Однак нові політичні завдання виникнуть лише в тому разі, коли уряд внаслідок економічних труднощів у країні виявиться не в змозі дотримати термінів, визначених законом.

Ще більш вагомим і глобальним є питання про систему інститутів, що забезпечують

основи суспільної діяльності, яке слід розглядати з двох аспектів. Першим з них є децентралізація, другим — право на забезпечення нейтралітету щодо світогляду і право на інституційне його виявлення. Предметом політичного рішення на вищому рівні є те, якою мірою мережа таких інститутів (або окремі її сектори) повинна: а) залишатися під центральним керівництвом або бути децентралізованою; б) діяти під владою держави і в будь-якій іншій, недержавній формі (церкви, інші інститути, фонди, приватні установи тощо); в) яким чином можна більш оптимально забезпечити, з одного боку, здійснення прав громадян, яке не залежить від світогляду, а з другого — їх право на здійснення свободи розділяти будь-які погляди, мати будь-який світогляд. Очевидно, йдеться про принципове питання, пов'язане з організацією суспільства і держави, а церковні інститути — хоч і значна, але тільки частина цього загального питання. Зменшення державної централізації, розвиток у напрямі децентралізації та самодіяльності суспільства помітно збільшує частку і роль церковних установ. У будь-якому випадку — це одне з важливих політичних питань, і уряд зобов'язаний заявити про свою позицію, попередньо обговорити свою точку зору як з широкою громадськістю, так і з зацікавленими групами (не в останню чергу з церквами) в парламенті.

До другої групи урядових завдань, виконання яких забезпечує діяльність церкви, належить і завдання формування системи фінансування цієї діяльності. Бажає зберегти уряд утримання церков на кошти держави чи ні — питання принципове. Здається, нині на тривалу перспективу цього не бажає жодна парламентська партія. Тому основним обов'язком є створення такого джерела доходів, який потім зміг би без державного втручання й участі надавати церквам кошти на покриття їхніх матеріальних потреб. Таке рішення, принаймні частково, перекладає відповідальність за церкву на плечі віруючих (прихожан). Європейська та американська практика дає цьому багато прикладів [4].

Головним матеріальним джерелом церкви, як відомо, тимчасово є щорічно затвер-

джена парламентом стаття бюджету, що лімітує безпосереднє державне субсидування церков. Ця сума як на 2014 р., так і на 2015 р. склала 3695,5 млн форинтів. Така форма фінансування церкви ставить безліч політичних питань, щодо яких уряд має зайняти певну позицію: а) що означає “тимчасова” підтримка? До яких пір вона триватиме і від чого залежить? б) чи можна вважати її, хоча б частково, відшкодуванням збитків за націоналізоване у минулому церковне рухоме і нерухоме майно (частиною конфісковане без законних підстав)? Якщо так, то в якому співвідношенні і на основі якої домовленості? Якщо ні, то чи не суперечить ця позиція європейській юридичній практиці (грецькій, італійській, австрійській тощо, яка зобов’язує у подібних випадках конкретне відшкодування завданої шкоди)? в) підтримка церкви є одностороннім подарунком уряду або ж і з його боку можуть бути пред’явлені свої законні вимоги? г) на основі якого критерію розподіляється ця підтримка держави між окремими церквами? Чи може держава (не порушуючи права суспільного світу) довільно, у всякому разі не пояснюючи своїх міркувань, розподіляти кошти між церквами? д) як може держава, згідно з конституцією, будучи нейтральною щодо світогляду своїх громадян, здійснювати рівність церков перед законом при наданні цієї підтримки? е) яким чином може бути забезпечена незалежність церкви від держави і політики за подібної системи матеріальної підтримки?

При вирішенні цієї дуже складної проблеми як принципова політична, так і практична ініціатива повинна виявлятися від уряду. У минулому році тут було зроблено крок, швидше, назад, ніж вперед. За пропозицією парламентської комісії з прав людини у справах національних меншин та церкви парламент у 2014 р. встановив співвідношення конфесій за кількістю їх членів [5]. Воно було проведене одним із інститутів Міністерства культури і освіти на початку 2014 р. Безпосередньо перед цим Центральне статистичне управління оприлюднило дані про конфесійний поділ населення. Але при розподілі церквам матеріальної підтримки, затвердженої на

2015 р., і дані, очевидно, не бралися до уваги. Статистичні ж дані свідчили, що церква, члени якої становлять 3–4 % населення країни, отримала 8 % від сум, що розподілялися, а та, до якої належить 0,5 % — отримала більше ніж 3 %. І навпаки, більшість церков отримала набагато менші суми, ніж їм належало б за кількістю їх осіб.

Третю групу урядових завдань у сфері церковної політики становлять формування методів, установ і системи інститутів, що мають здійснювати зв’язок держави і церкви. Ставлення держави до церкви може відбуватися трьома шляхами. Держава може спробувати підпорядкувати церкву своїй владі, обмеживши її автономію чи навіть переслідуючи її діяльність. За демократичного державного устрою таке і уявити неможливо.

Інший шлях вирішення питання — “негативна сепарація”. Так, церковна політика держави (у Франції, Мексиці, Португалії та інших країнах) не сприймала навіть сам факт існування церкви і відповідно з цим не створювала інститутів для зв’язку з нею (або створювала недостатню їх кількість).

Принципи “негативної сепарації” угорський уряд, звичайно, не дотримується, але деякі заходи, вжиті ним у минулі роки, вказують на те, що деякі його елементи використовуються. Так, були скасовані пости двох державних секретарів у справах церкви при прем’єр-міністрі, створені ще попереднім урядом. На сьогодні немає жодного спеціального інституту чи відповідальної особи, які займалися б питаннями зв’язку уряду і церкви. Це можна розцінити і так, що уряд не вважає церкву настільки важливим інститутом.

Щоб викликати і зберегти довіру, уряд має прагнути запобігти або позбутися побоювань з боку груп віруючих, які не повинні відчувати, що державні установи ущемляють їхні релігійні почуття, свободу совісті. Демонстрування по телебаченню фільмів, які деякі віруючі можуть вважати блюзнірськими, також може призвести до конфлікту. Звичайно, це не становить безпосереднього предмета церковної політики уряду, однак про щирість і доброзичливість урядової політики стосов-

но церкви частина віруючих тлумачить саме за такими дрібницями.

Нині спілкування між державою і церквою на вищому рівні, крім спорадичних зустрічей і нарад, здійснюється, з одного боку, через парламентську комісію з прав людини, національних меншин у справах церкви. З іншого боку, на практичному рівні в церковних справах компетентний головний відділ Міністерства культури та освіти по зв'язках з церквою.

Третій шлях можливий за умов, коли захоплюється не централізація, не державний сектор, а самодіяльність суспільства [6]. В інтересах здійснення зв'язків, діалогу між державою і церквою — цими двома різними за організацією і логікою дії системами — проводиться двостороннє створення спеціально призначених для цього інститутів. Однак створення системи підтримки цих зв'язків вимагає урядової постанови.

Крім вирішення практичних завдань, будь-який уряд повинен переконати суспільство у своєму нейтралітеті по відношенню до будь-якого світогляду, тобто в однакових критеріях підходу до різних ідейних угруповань та інститутів.

Отже, проаналізувавши угорський досвід взаємодії церкви та політики, видно, що в

Угорщині за роки незалежності створено гармонійну систему у цій царині. Звичайно, система відносин між урядом та представниками провідних конфесій має свої недоліки, але головне, що ці проблеми знаходяться у центрі уваги громадянського суспільства та держави і відбувається постійний пошук їх рішення демократичним шляхом.

Література

1. Julg J. L'Église et les États. Histoire des condordats / J. Julg. — Paris, Nouvelle Cité, 1990.
2. Tomka M. Az állam és egyház elválasztása. Nemzetközi tapasztalatok / M. Tomka // Keresztények és a szabadság. Katolikus Szemle. Ed. Békés G., Boór J. — Róma, 2012. — 125–142 p.
3. Erdő P. Egyház és vallás a mai magyar jogban / P. Erdő, B. Schanda. — Budapest: Szent István Társulat, 2013.
4. Delia Cava R. Financing the Faith: The Case of Roman Catholicism / R. Delia Cava // Journal of Church and State. — 1993. — № 1. — 37–60 p.
5. Kozma T. Felekezeti megoszlás Magyarországon / T. Kozma, et al. — Budapest: Oktatókutatató Intézet, 2014.
6. Die staatliche Förderung von Gesellschaft und Kirche / Ed. J. Krautscheidt, H. Marrek. — Münster: Aschendorff, 2014.

Проаналізувавши угорський досвід взаємодії церкви та політики, видно, що в Угорщині за роки незалежності створено гармонійну систему у цій царині.

Analysis of the Hungarian experience of interaction between the church and politics has shown that during the years of Hungary's independence the harmonious system in this area was created.

Анализ венгерского опыта взаимодействия церкви и политики показал, что в Венгрии за годы независимости создана гармоничная система в этой области.

Надійшла 1 вересня 2016 р.